

Palcem po mapie

Wiadomo czynie wszem y wobec y kazdemu z osobna [...] rzm zaprzedał Janowi Sołtysowi Staniewskiemu y Potomkom Jego y Sukcesorom kopaninę nazwaną Młynarską przedtym przy granicach Gałęskich z iedną strone, zdrugaroli wzwysz pomienionego Sołtysa począwszy od drogi Borkowskiej, wdłusz az do mieyskich Łąk idącey wszerz Trzydziesci y dwa Składow. Do tego działek w tym polu ku Gałęskom nazwany Ogorkowskim między działami Rychlikowskim y Perkowskim idący wszerz zagonow siedem począwszy od strugi nazwaney Orlą az do granic Gałęskich za Sumnę Żółtych Sto Sześćdziesiąt¹.

Taki oto przywilej – lub raczej jego fragment – datowany na rok 1661, a wpisany do ksiąg miejskich miasta Koźmina niemal stulecie później przy okazji sukcesji staniewskiego sołectwa, dotyczy prawdopodobnie moich przodków w linii prostej. Wkrótce po jego odnalezieniu zacząłem zastanawiać się, czy na podstawie tych, jakże skąpych informacji, uda się zlokalizować tę „kopaninę młynarską” i dowiedzieć, gdzie znajduje się dziś. I tak oto rozpoczęła się moja przygoda ze starymi mapami, która zapewne nieprędko się zakończy, bo temat jest niezmiernie fascynujący. Postaram się chronologicznie przedstawić dostępne w internecie i archiwach źródła, które mogą pomóc w zlokalizowaniu włości naszych przodków – przynajmniej w odniesieniu do Wielkopolski.

Pierwsze dokładnie kartograficzne opracowanie terenów Wielkopolski zawdzięczamy pruskiemu królowi Fryderykowi II i jego kartografom. Wojsko pruskie, przygotowując się do ekspansji na wschód, zleciło wykonanie szeregu szczegółowych map topograficznych. Były to m.in. tajne mapy Polski z 1773 (mapa von Pfauna) i 1778 roku, mapa Schettau'a z lat 1767–1787, czy mapa Prus Południowych z 1793 roku. Dostęp do tych map dla badaczy z Wielkopolski jest jednak o tyle utrudniony, że znajdują się one w Bibliotece Państwowej w Berlinie, do której trzeba wybrać się osobiście².

Z pewnością jedną z ciekawszych zdigitalizowanych i dostępnych w internecie map dotyczących naszych terenów jest mapa Prus Południowych³ sporządzona przez pruskiego architekta Davida Gilly'ego w latach 1802–1803 na 13 arkuszach w skali 1:150 000. Stanowi ona nieocenione źródło przy odnajdywaniu miejscowości, które istniały dawniej, a obecnie nie został po nich ślad. Sytuację taką miałem na przykład z pewnym młynem niedaleko Siedlemina, który na mapie Gilly'ego nosi nazwę Schip, zaś na jej polskim odrysie nazywa się Szypioły. Obecnie po młynie nie ma materialnego śladu, niematerialny mógł zaś pozostać w formie nazwisk Szyp i Sip, wywodzących się z tamtych terenów. Mapę Gilly'ego możemy znaleźć w formie cyfrowej w różnych formatach i w różnej jakości, jednak wydaje się, że najlepsza znajduje się w Bibliotece Cyfrowej Uniwersytetu Łódzkiego⁴.

W poszukiwaniu dalszych map i planów warto udać się do Archiwum Państwowego w Poznaniu. W kilku zespołach archiwalnych czekają na nas czasem prawdziwe niespodzianki. W zespole „Odrisy

¹ Akta Miasta Koźmina, I/10 („Księgi wieczne burmistrzowskie miasta Starego Koźmina”), s. 30–33, akt nr 14, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication?id=142885&tab=3> (dostęp: 4.06.2014).

² B. Medyńska-Gulij, D. Lorek, *Pruskie mapy topograficzne dla Wielkopolski do 1803 roku*, Badania Fizjograficzne nad Polską Zachodnią, Seria A – Geografia Fizyczna, t. 59, 2008.

³ *Special Karte von Südproussen: mit Allergrösster Erlaubniss aus der Königlichen grossen topographischen Vermessungs-Karte, unter Mitwirkung des Directors Langner*, https://www.sggee.org/research/gilly_maps/south_prussia_map.html (dostęp: 4.06.2014).

⁴ Ibidem, <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/publication?id=1588> (dostęp: 4.06.2014).

Ryc. 1. Fragment mapy Prus Południowych D. Gilly'ego z 1802–1803 pochodzącej z BCUL. Mapa dostępna w domenie publicznej

i kopie planów miast wielkopolskich A. Müncha” znajduje się, zgodnie z tytułem, ponad 80 planów miast z lat 1716–1916. Zbiór odrysów i kopii wykonany przez Henryka Müncha powstał w 1927 roku i miał związek z prowadzonymi pracami Komisji Atlasu Historycznego. Bazuje on na dawnych planach rozsianych po wielu archiwach i magistratach przedwojennej Polski. Inwentarz planów miast można przeglądać w internecie na stronie szukajwarchiwach.pl⁵ (przy zamawianiu nie zapomnijcie dopisać na rewersie „dokumentacja kartograficzna”).

Zbiór Müncha (ryc. 2) zawiera plany miast Wielkopolskich. Co jednak, jeśli nasi przodkowie mieszkali na wsi? I na to jest rada, bowiem jeśli mamy trochę szczęścia, to trafimy na mapy towarzyszące recesom uwłaszczeniowym związanym z przekazywaniem chłopom ziemi na własność za odszkodowaniem lub mapy dotyczące ksiąg gruntowych. Warto jednak dodać, że związane z recesami mapy możemy znaleźć w aktach Starostw Powiatowych (XIX wiek). Czasem zawierają jedynie obrys majątku, układ dróg i poseparacyjną numerację działek, czasem zaś znajdziemy pięknie wykaligrafowane nazwiska właścicieli, zaznaczone budynki i inne ważne punkty topograficzne. Ręcznie rysowane mapy (czystorysy – *Rein Karte*) znajdują się zazwyczaj na dużych arkuszach i najczęściej podklejone są płótnem. Niektóre bywają bardzo zniszczone i mało czytelne, ale trafić można również na doskonale zachowane mapy w bardzo czytelnej skali. Mapy w przeważającej części pochodzą z I połowy XIX wieku, stąd też znacznie ułatwiają poszukiwania genealogiczne, tym bardziej kiedy nasi przodkowie znikają w mrokach przeszłości, a zapisy metrykalne są bardzo oszczędne. W takim przypadku mapa z wyrysowanymi parcelami i nazwiskami właścicieli może być nieocenioną pomocą. Zespołów i sygnatur zawierających mapy najlepiej szukać na stronie szukajwarchiwach.pl, wpisując nazwę miejscowości (lepiej spróbować wpisywać zarówno po polsku, jak i po niemiecku) oraz zaznaczając odpowiedni filtr wyświetlania jedynie map (na stronie od-

⁵ Odrisy i kopie planów miast wielkopolskich H. Müncha, opis zespołu oraz inwentarz: <http://szukajwarchiwach.pl/53/1005/0#tabZespól> (dostęp: 4.06.2014).

Ryc. 2. Fragment planu Dolska z 1794 roku pochodzący ze zbioru „Odryśów i planów miast wielkopolskich A. Müncha”. Przedruk za zgodą Archiwum Państwowego w Poznaniu

powiednio: Opcje przeglądania → Jednostki → Dokumentacja kartograficzna). Przy zamawianiu map do pracowni naukowej AP Poznań warto przy nazwie interesującego nas starostwa powiatowego dopisać „XIX wiek” oraz „dokumentacja kartograficzna”, ułatwiając tym samym archiwistom odnalezienie właściwych materiałów. Szukając map w opisany powyżej sposób, zauważymy, że część interesujących nas starych map znajduje się również w zespole Rejencji w Poznaniu – głównie te związane z działalnością urzędów dominalnych, które zajmowały się administracją i zarządzaniem należącymi do rządu pruskiego majątkami rolnymi⁶.

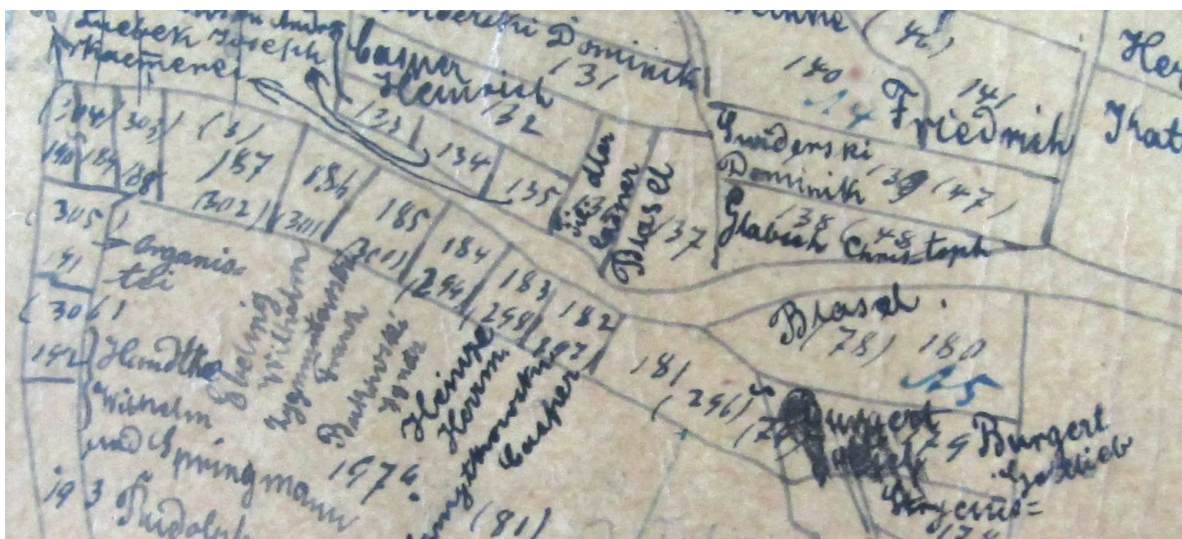
Kolejnym ciekawym źródłem jest zbiór map o nazwie „Plany gruntowe urzędów katastralnych z terenu Wielkopolski” (ryc. 3 i 4), dostępny również w Archiwum Państwowym w Poznaniu. Urzędy katastralne powołano w Prusach na mocy kilku ustaw z 1861 roku, stąd też najstarsze mapy znajdujące się w tym zasobie pochodzą z II połowy XIX wieku. Są doskonałym uzupełnieniem map, o których wspominałem wcześniej. W zespole map katastralnych znajdują się 1243 jednostki kartograficzne, w związku z czym istnieje duża szansa na odnalezienie interesującego nas obszaru. Na poniższej mapie katastralnej Nowego Miasta widać oprócz zarysu działek, dróg i rzek również numery parcel, a także nazwiska właścicieli – w tym dom i łąkę należące niegdyś do rodziny Blasel, moich przodków.

Jeśli w Archiwum Państwowym nie przytłoczy nas bogactwo map separacyjnych oraz katastralnych, to i w domowym zaciszu możemy znaleźć coś interesującego. W internecie, oprócz wspomianej wcześniej mapy Gilly’ego, jest trochę ciekawych stron, które na pewno nam się przydadzą. Zaczniemy od map Daniela Reymanna, czyli zbioru map niemieckich wydawanych w skali 1:200 000 w XIX wieku przez różnych wydawców (ryc. 5). Co ciekawe, zasięg map Reymanna jest bardzo szeroki – obejmuje tereny od zachod-

⁶ Rejencja w Poznaniu, opis zasobu w AP Poznań, <http://szukajwarchiwach.pl/53/291/0#tabZespol> (dostęp: 4.06.2014).

Ryc. 3. Fragment mapy Nowego Miasta nad Wartą z zasobu starostwa powiatowego w Jarocinie. Przedruk za zgodą Archiwum Państwowego w Poznaniu

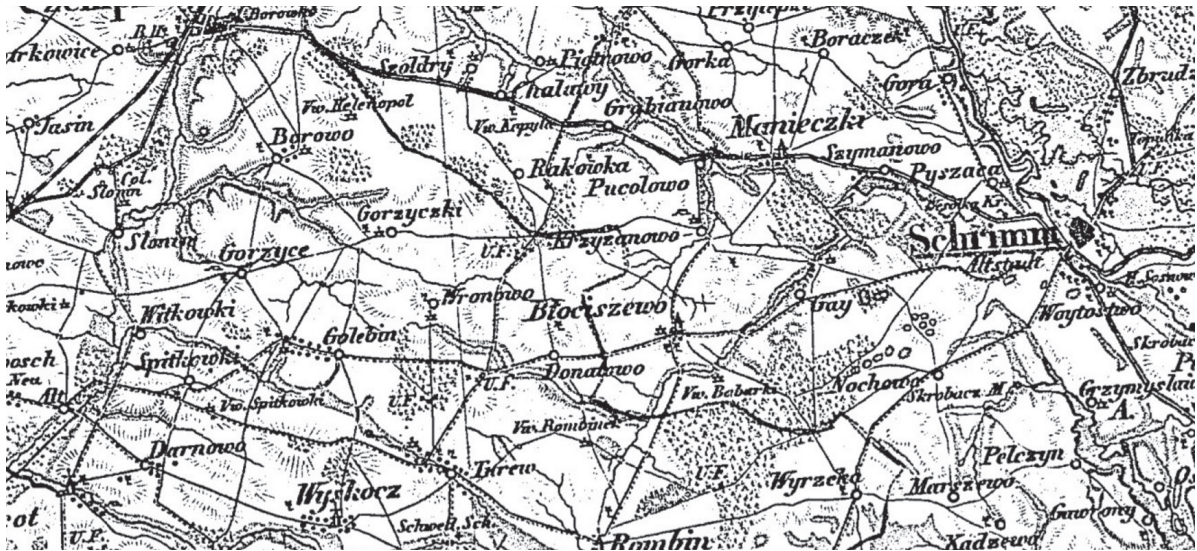
Ryc. 4. Fragment mapy Nowego Miasta nad Wartą z zasobu planów gruntowych urzędów katastralnych z terenu Wielkopolski. Przedruk za zgodą Archiwum Państwowego w Poznaniu

niej Francji aż po Litwę. Mapy te były uznawane za jedne z najdokładniejszych map Europy Środkowej⁷. Co szczególnie cieszy, mapy zostały zeskanowane w bardzo dobrej jakości i są dostępne publicznie w Max Kade Institute w Stanach Zjednoczonych⁸.

Szukając dalej, na pewno natrafimy na bardzo dokładną mapę „Karte des Deutschen Reiches” z 1893 roku (choć daty publikacji poszczególnych arkuszy mogą być późniejsze) (ryc. 6). Po zjednoczeniu Niemiec w 1871 roku Prusy, Saksonia, Bawaria i Württembergia zdecydowały o stworzeniu wspólnej mapy całego Cesarstwa Niemieckiego w jednolitej skali i z jednolitymi oznaczeniami. Powstała w ten sposób mapa w całości składa się z 647 arkuszy w skali 1:100 000. Mapa jest dostępna w internecie w dwóch wersjach – pierwsza, czarno-biała, została zeskanowana przez niemiecki Bundesamt für Kartographie und

⁷ Mapy Reymanna, http://pl.wikipedia.org/wiki/Mapy_Reymanna (dostęp: 4.06.2014).

⁸ Zeskanowane mapy cyfrowe są dostępne na stronie „Reymann’s Special Karte, 1832–1870” pod adresem: http://mki.wisc.edu/Resources/Links/Reymann_maps/Reymann_home.html (dostęp: 4.06.2014).

Ryc. 5. Fragment mapy Reymanna (dostępnej w domenie publicznej)

Ryc. 6. Kolorowa mapa „Karte des Deutschen Reiches” ze strony kolekcji map Davida Rumseya

Geodäsie⁹. Znajdziemy tam również dołączoną polską legendę do mapy z opisem wszystkich symboli i oznaczeń. Druga, nieco nowsza wersja jest zeskanowana w kolorze w bardzo dobrej jakości i znajduje się na stronach Davida Rumseya (ryc. 6)¹⁰.

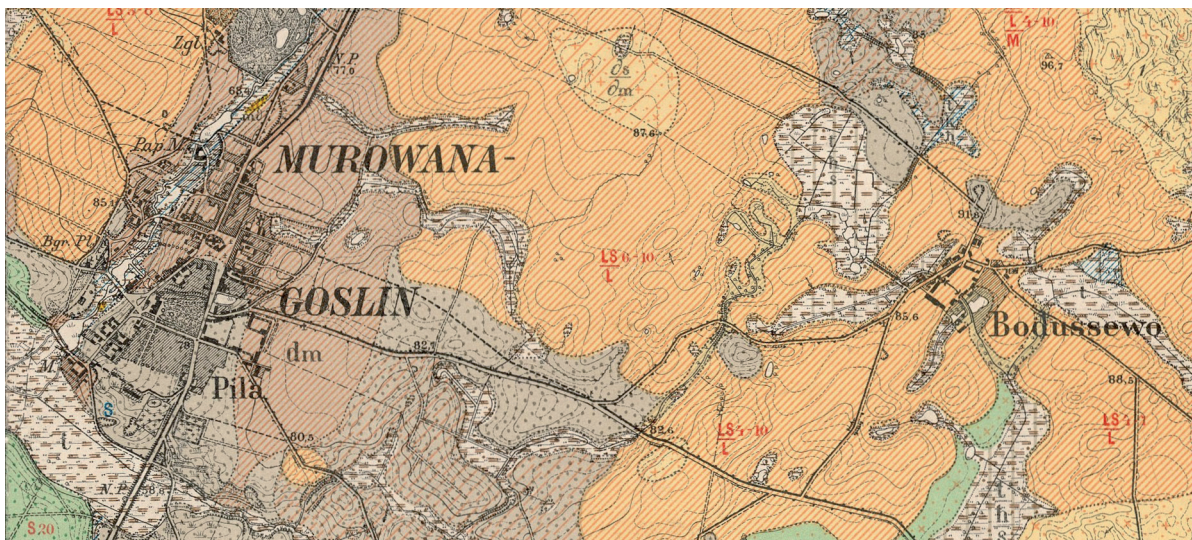
Nie tylko niemieccy kartografowie dostarczają nam map przydatnych w poszukiwaniach genealogicznych. Od dawna dostępna jest w internecie wojskowa mapa austriacka w skali 1:200 000 datowana na pierwsze lata I wojny światowej (ryc. 7). Mapa opracowana w oryginale w skalach 1:25 000, 1:12 500 oraz 1:75 000 obejmuje tereny od północnych krańców Polski (bez wybrzeża) po północną Grecję oraz od granicy francusko-niemieckiej na zachodzie aż do Kijowa. Mapa dostępna w internecie składa się

⁹ Karte des Deutschen Reiches, http://www.posselt-landkarten.de/index_ostgebiete.htm (dostęp: 4.06.2014).

¹⁰ Karte des Deutschen Reiches 1893 (Map of the German Empire), David Rumsey Map Collection, <http://www.davidrumsey.com/blog/2011/4/10/karte-des-deutschen-reiches-1893> (dostęp: 4.06.2014).

Ryc. 7. Austro-węgierska mapa sztabowa w skali 1:200 000. Mapa dostępna w domenie publicznej

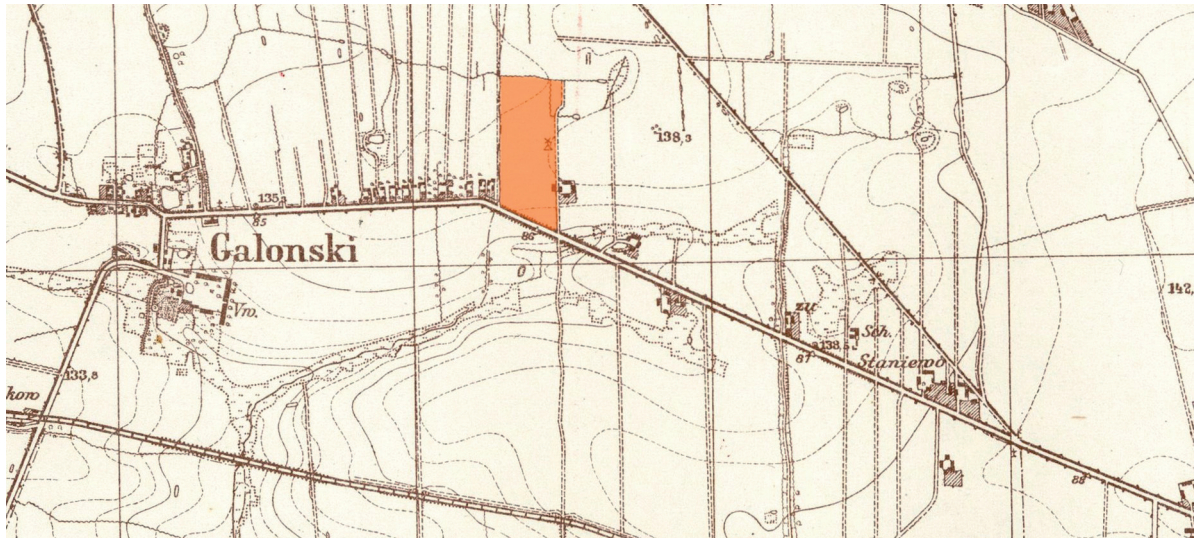
Ryc. 8. Kolorowy Messstischblatt rejonu Murowanej Gośliny w skali 1:25 000 ze strony Archiwum Map Zachodniej Polski

z 267 arkuszy i jest zeskanowana w kolorze. Zdjęcia wraz z graficznym indeksem znajdują się na stronie „A Monarchia III. Katonai felmerese”¹¹.

Ciekawą polską inicjatywą dotyczącą archiwalnych map jest Archiwum Map Zachodniej Polski (<http://mapy.amzp.pl/>), którego zadaniem jest bezpłatne udostępnianie cyfrowych kopii map w wysokiej jakości. Projekt rozpoczęty został przez pasjonatów i pracowników Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i ma charakter niekomercyjny (ryc. 8). Mapy zachodniej Polski z lat w skali 1:25 000 pochodzą z wielu źródeł i są przekazywane przez osoby prywatne i instytucje państwowe. Zeskanowane w kolorze i w bardzo dobrej jakości mapy pochodzą z lat 1900–1948. Mapy mające 70 lat nie są objęte ochroną majątkowych praw autorskich, autorzy wskazują jednak na konieczność podania źródła pochodzenia przy publikacji¹². Mapy dostępne w Archiwum Map Zachodniej Polski powszechnie zwane są Messstischblattami od stolika mierniczego, którym posługiwali się kartografowie. Do 1915 roku Niemcy opracowali 3307 arkuszy mapy. Późniejsze prace nad mapami kontynuowano już po wojnie.

¹¹ A Monarchia III. Katonai felmerese, Mapa sztabowa austro-węgierska, <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm> (dostęp: 4.06.2014).

¹² Archiwum Map Zachodniej Polski, <http://mapy.amzp.pl/onas.shtml> (dostęp: 4.06.2014).

Rys. 9. Zaznaczona „kopianina młynarska” wraz z wiatrakiem na mapie Staniewa z 1940 roku (źródło: AMZP)

Osobnym projektem związanym z publikacją map w internecie jest również Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego 1919–1939. Z uwagi na liczbę danych dostępnych w archiwum, trudno byłoby opisać szczegółowo wszystkie mapy – są jednak tam dostępne w różnych skalach i różnej jakości przedwojenne plany miast i mapy polskie, rosyjskie, niemieckie oraz alianckie (czasy II wojny światowej). To z pewnością również strona warta odwiedzenia.

Dochodząc do czasów współczesnych, warto zajrzeć na rządową stronę Geoportal (<http://geoportal.gov.pl/>) zawierającą aktualne mapy topograficzne oraz katastralne dla całej Polski.

A co z „kopianią młynarską”? To proste – znajduje się przecież w Staniewie „przy granicach Gałęskich [...] począwszy od drogi Borkowskiej, wdłuż aż do mieyskich Łąk idącej”. Na mapie z lat 40. XX wieku widać nawet nieistniejący już wiatrak, choć wątpliwe, czy stał on w tym miejscu już w połowie XVII wieku. Mało prawdopodobne, ale być może tradycje młynarskie były w jakiś sposób kontynuowane aż do połowy XX wieku, kto wie...